

FILOZÓFIAI SZÖVEGEK FORDÍTÁSI KÉRDÉSEI*

ALBERT SÁNDOR

0. Bevezetés

0.1. E tanulmány tárgyát azon sajátos problémák egy részének vizsgálata képezi, amelyeket filozófiai szövegek — pontosabban: a filozófiai diszkurzus — fordítása vet fel.¹ E problémák illusztrálására Martin Heidegger alapművének, a *Lét és idő*nek különböző nyelvű (magyar, francia, angol) fordításait használom fel; e cikk terjedelmi keretei sajnos nem teszik lehetővé, hogy más filozófusok írásaira is kitérjek.² Célom elsősorban *fordítási kérdések felvetése és elemzése*, nem pedig e kérdések *megválaszolása*: azokat a stratégiákat, megfontolásokat, elemző és értelmező műveleteket próbálom meg — a különböző célnyelvi terminusok elemzése révén, mintegy „visszafelé” haladva — feltárni, amelyek nyomán a fordító eljut(hat)ott az általa legjobbnak vélt „megoldás” megtalálásához. Kérdésekről, lehetséges utakról, megközelítésmódokról, fordítói koncepciókról lesz tehát szó, és nem áll szándékomban (még a magyar nyelvű példák esetében sem) a különböző „megoldások”, a magyar célnyelvi terminusok kritikai elemzése vagy értékelése.

0.2. Ez a dolgozat nem vállalkozik sem Heidegger filozófiájának ismertetésére, sem a *Lét és idő* elemzésére.³ Mindazonáltal Heidegger e művének példaként való kiválasztása nem véletlen, hanem tudatos döntés eredménye, hiszen miközben a Heideggerrel foglalkozó kutatók — nyelvhez kötöttsége miatt — nyíltan tagadják vagy legalábbis megkérdőjelezik a mű fordíthatóságát⁴, e kijelentések ékes ellenpéldái a *Lét és idő* létező, különböző nyelvű fordításai.⁵

0.3. A dolgozat az alábbi két, egymással összefüggő kérdéskör vizsgálatát veszi elemzés alá.

(1) Milyen stratégiával, koncepcióval, elméleti háttérrel, filozófiával stb. közelítik meg a különböző fordítók a filozófiai diszkurzust; milyen megfontolások alapján döntenek az alapvető kulcsszavak, a heideggeri filozófiát meghatározó szak kifejezések célnyelvi ekvivalenseinek megválasztása során?

(2) Milyen kompenzációs módszereket, eljárásokat kénytelenek felhasználni az egyes fordítók annak érdekében, hogy elháríthassák azokat a *nyelvi* akadályokat, amelyek az agglutinatív jellegű, a szintetikus eljárásokat természetes könnyedséggel alkalmazó forrásnyelv (a német), és az alapvetően más morfológiájú célnyelvek (magyar, francia, angol) között fennálló különbségekből erednek?

1. Néhány elméleti alaptézis

1.1. Két évtizedes fordítói tevékenységem alapján meggyőződéseim, hogy a filozófiai diszkurzus fordításának megvannak a maga specifikus problémái⁶. E ne-

* Ez a tanulmány az 1992. szeptember 15–18. között Dunkerque-ben megrendezett „Les noms abstraits: histoire et théorie” című nemzetközi nyelvfilozófiai konferencián elhangzott francia nyelvű előadás átdolgozott és kibővített változata.

hézségek egyetlen mondatban úgy foglalhatók össze, hogy a cél mindig szemantikai, az eszközök pedig nyelvek.⁷

1.2. A fordítás sokkal bonyolultabb, árnyaltabb és végtelenül összetettebb nyelvi, mentális, pszichikai stb. tevékenység, mint ahogyan azt a fordításelmélet „szakembereinek” leírásai alapján gondolhatnánk: a fordításnak mindig volt, van és lesz egy sor nyelven kívüli, irracionális, leírhatatlan, formalizálhatatlan stb. összetevője. Ezen összetevők (az ún. „humán” tényezők) megléte miatt a fordítási folyamat leírására, „ábrázolására”, „modellálására” stb. irányuló erőfeszítések egy bizonyos ponton túl elkerülhetetlenül kudarcra vannak ítélve.⁸

1.3. A magunk részéről fordításon nem *nyelvi* egységek (szavak, szintagmák, mondatok) pusztá nyelvi („langue”-szintű) átvitelét, „átkódolását” értjük, hanem egy konkrét forrásnyelvi *szövegnek* egy konkrét fordító által történő újraszerkesztését a cél nyelven.⁹

1.4. Valamiféle előzetes elképzelésre, stratégiára, koncepcióra, elméletre, „filozófiára” a fordító részéről nemcsak filozófiai szövegek fordítása során, hanem *minden* szöveg fordításakor szükség van. Ennek a fordítási koncepciónak a hiánya sajnos jól tetten érhető a zavaros, érthetetlen, értelmetlen fordítások láttán, és még inkább kitűnik — specifikus jellegéből adódóan — a filozófiai diszkurzus esetében. Ezért a legteljesebb mértékben egyetértünk a téma legismertebb francia szakértőjének, a Habermast, Frommot, Adornót, Nietzschét stb. fordító és az ún. *traduction philosophique* alapelveit kidolgozó JEAN-RENÉ LADMIRAL azon álláspontjával, amely szerint a filozófiai szövegek fordításakor „(...) alapvető követelmény, hogy a fordításról való gondolkodás [*réflexion théorique*] állandóan kísérje a fordítás tényleges gyakorlatát” (LADMIRAL: 1981. 22). Csaknem ugyanezt mondja más szavakkal GEORGE STEINER is, aki szerint „(...) filozófiai szövegek fordítása során minden egyes felhasznált irodalmi eljárásnak kifejezetten analitikusnak kell vagy kellene lennie. (...) A filozófiai szövegek fordításakor a fordítónak a logikai gondolatmenet érthetővé tételére kell törekednie” (STEINER: 1978. 317). Bár ez a követelmény kissé normatívnak tűnik, G. STEINER idézett mondata azt „sugallja”, hogy a filozófiai diszkurzus fordítása során a fordító *irodalmi* eljárásokat használ fel, ennyiben tevékenysége a műfordítóéhoz közelít. J.-R. LADMIRAL hármas felosztása szerint (vö. LADMIRAL: 1981. 23) a filozófiai szövegek fordítása a műfordítás és a szakfordítás *közt* helyezhető el, egyaránt merít mindkét fajta fordítás eszköztárából. Bár ez a tipológiai „besorolás” meglehetősen leegyszerűsítettnek és árnyalatlannak tűnik (az alaposabb elemzés valószínűleg számtalan altípust tudna elkülöníteni), nem áll szándékunkban bemerészkedni a szövegelmélet és a szövegtipológia számunkra meglehetősen ingoványosnak tűnő területére. Minket inkább e konkrét szövegtípus, a *filozófiai diszkurzus* specifikus jellemzői érdekelnek, ezek is elsősorban a *fordítás* szempontjából.

2. A filozófiai diszkurzus

2.1. Ennek a szövegtípusnak talán legfontosabb sajátossága az, hogy nagy számban találhatók benne olyan speciális szavak (szakkifejezések, fogalmak, terminus technicusok stb.), amelyek jelöltje [*signifié*] a befogadó számára első olvasásra nem mindig érthető. Heidegger magyar olvasója a *Lét és időben* nemcsak olyan, a köznyelvben is használt szavakkal találkozhat, mint „idő”, „gond”, „halál”, „hívás”, „hallgatás”, „fecsegés” stb., hanem olyan meglehetősen szokatlan szavakkal, szóalakzatokkal is, mint „világiság”, „egész-volt”, „világban-benne-lét”, „egész-lenni-tudás”, „mindenkori

enyémvalóság” stb. Ezek a szavak — bármennyire furcsának, mesterségesen „csinálnak” tűnnek is — mégiscsak a magyar nyelv nyelvi egységei, még akkor is, ha ebben a formájukban esetleg semmilyen más szövegben nem fordulnak elő. És mivel e „szavakat” ebben az összetételben egyetlen szótárban sem lehet megtalálni, az olvasó jogosan jut arra a következtetésre, hogy ezeket a szokatlan, idegen csengésű, a magyar fül számára sokszor bántóan magyartalan szóösszetételeket maga a fordító hozta létre. De vajon feltétlenül szükség van-e ezekre a furcsa „neologizmusokra”? Nem lehetne-e elkerülni és „normális” magyar szavakkal fordítani őket?

2.2. E jogos kérdés megválaszolásához érdemes a német eredetiben egy kicsit alaposabban szemügyre venni ezeket a szakkifejezéseket. A *Lét és idő* szövegében vannak teljesen hétköznapi német szavak, mint például a *Zeit* vagy a *Sorge*, ezek a német köznyelvben is nap mint nap előfordulnak. Más részük — ilyen például a *Zeitlichkeit*, az *Alltäglichkeit*, a *Weltlichkeit*, a *Geworfenheit*, a *Geschichtlichkeit*, a *Befindlichkeit* stb. — pontosan követi a német nyelv szokványos szókészési eljárásait, így szótári jelentésüket [signification lexicale] viszonylag nem nehéz „összerakni”, felismerni vagy legalábbis nagyjából sejteni. Találunk aztán furcsa, meghökkentő német szavakat is, ilyen például a *das Da-sein*, a *das Dasein*, a *das Selbst* vagy a *das Man*. És végül vannak a szövegben olyan, a német fül számára is szokatlan, furcsa szóösszetételek, mint a *das In-der-Welt-sein*, a *das Nur-noch-vor-sich-Haben*, a *das Sich-auf-sich-zukommen-lassen*, a *das Sich-vorweg-schon-sein-in* stb., amelyekhez hasonlókkal lépten-nyomon találkozunk Heidegger filozófiai írásaiban. Ezek a szokatlan, olykor öt-hat részelemből álló szóösszetételek elválaszthatatlanul hozzátartoznak Heidegger filozófiájához, létezmódjuk a (heideggeri) nyelv. Olyan fogalmak nyelvi kifejeződései ezek a „szavak”, amelyek az absztrakció legvégső pontján, rendkívül sűrített módon jelzik-jelölik egy gondolkodási és absztrahálási folyamat végpontját. Megállapíthatjuk tehát: Heidegger filozófiai diszkurzusában ezek az olykor öt-hat részből álló nyelvi egységek nem egyszerűen a német nyelv szavai — amelyeknek megvan a maguk rögzített, pontosan meghatározott, leírt (szótári) jelentésük, jelöltjük és referensük —, hanem *filozófiai szakkifejezések*, filozófiai terminus technicusok, „*filozófémák*”¹⁰, amelyek specifikus (heideggeri) jelentése, értelme [sens discursif] — a különböző kontextuális átszövődések, át- és beszűrődések révén — a szövegben fokozatosan alakul ki, folyamatosan finomodik, és válik egyre árnyaltabbá. A filozófiai szövegek fordítói pontosan tudják: jórészt ezen alapvető, meghatározó értékű szakkifejezések fordításán áll vagy bukik az általuk létrehozott fordítás (a célnyelvi szöveg) *minősége*, hiszen a filozófémák célnyelvi ekvivalensei döntően befolyásolhatják a szóban forgó filozófus (vagy filozófia) megértését, befogadását a célnyelvi olvasóközönség körében. Pusztán elméleti szempontból valószínűleg végeláthatatlan vitákat lehetne folytatni olyan kérdésekről, hogy ezek a többszörösen összetett heideggeri terminusok vajon tekinthetők-e német *szavaknak* vagy sem, milyen rendező elv alapján szerveződnek meg a szövegben, és bukkannak fel a gondolatmenet adott pontján, hogyan illeszkednek egymáshoz, milyen mértékben befolyásolják egymás jelentését; a nyelvészeti elemzés pontosan le tudná írni morfológiai felépítésüket, létrehozásuk módját, lexikológiai „státusukat” stb. Ezek a problémák pusztán *elméleti* kérdések! A fordítónak azonban nem az a dolga, hogy állást foglaljon ezekben az elméleti kérdésekben, hanem az, hogy *gyakorlati választ adjon rájuk*: megfelelő célnyelvi ekvivalenst találjon például a *Befindlichkeit*, a *Zeitlichkeit* vagy a *Nichtigkeit* szóra, még akkor is, ha jól tudja, hogy ezek a szavak így, ebben a formában semmilyen német szótárban nem szerepelnek. Egyébként sem a szótári jelentésüket kell(ene) átvinnie a célnyelvi szövegbe — még akkor sem, ha feltételezzük, az említett szavaknak *van* valamiféle szótárban rögzített

jelentésük —, hanem azt a speciális diszkurzív jelentést, értéket [*valeur*], amelyet e szavak egy állandó, folytonos, bonyolult, árnyalt, rendkívül finom egymásrautalás, diszkurzív *cross-reference* során vesznek fel. A *Lét és idő* fordítóinak tehát ezt a sajátos értelmet kell megkísérelniük visszaadni a célnyelv nyelvi eszközeivel, és ez csak úgy lehetséges, ha sikerül feltárniuk a szóban forgó filozoféma (specifikusan heideggeri) szemantikáját.

3. Le lehet-e fordítani a heideggeri filozofémákat?

3.1. Az eddig elmondottak illusztrálására vegyünk egyetlen példát, a *die Befindlichkeit* főnevet, amelyet a *Lét és idő* egyik francia fordítója „csodálatosan elvontnak” nevez (vö. VEZIN: 1986. 558), és amelyben nem nehéz felfedezni a *sich befinden* igét (jelentése a HALÁSZ ELŐD szerkesztette német–magyar szótár szerint: 1. van vhol, tartózkodik; 2. vhog van v. érzi magát). A hagyományos grammatikai-lexikográfiai elemzés annyit azonnal ki tud mutatni, hogy ez a szó egy nőnemű német főnév, amely tartalmazza az elvont főnevek képzésére a német nyelvben általánosan használt *-keit* szuffixumot. A fordítás szempontjából azonban ezek az információk szinte teljesen irrelevánsak, hiszen a fordítóknak nem e szó szótári jelentését, hanem speciális heideggeri értelmét, értékét kell valamiképpen megteremteniük a célnyelven. Nem csoda, hogy a *Lét és idő* három francia fordításában három különböző francia szót találunk a *Befindlichkeit* helyén. Az 1964-es első fordítás két fordítója *sentiment de la situation*-nak (szó szerint: 'a helyzet érzése, helyzet-érzés') fordítja, a mű 1985-ös „kalóz” kiadásában az *affection* ('szeretet', 'behatás', 'benyomás', 'érzés') szerepel, az egy évvel később a Gallimard kiadónál megjelent legújabb, „hivatalos” fordításban pedig egy furcsa neologizmust látunk, a *disposibilité*-t. A heideggeri nyelv elemzésének külön könyvet szentelő HENRI MESCHONNIC — újrafordítván a mű egyes szövegrészeit — az *état d'esprit* ('szellemi/lelki állapot') francia megfelelőt tartja a legpontosabbnak a *Befindlichkeit* visszaadására. Az angol fordítás a *state of mind*-ot használja — úgy tűnik, ez a MESCHONNIC által használt *état d'esprit*-hez áll a legközelebb —, a mű magyar fordítói *diszpozíciónak* fordítják, FEHÉR M. ISTVÁN pedig *hangoltságnak*. Természetesen a „langue”, a kód szintjén a felsorolt célnyelvi megfelelők nem feltétlenül szinonimái egymásnak, de szinonimáknak tekinthetők — egy adott filozoféma diakrón célnyelvi változataiként foghatók fel — Heidegger filozófiai diszkursusában. Nyilvánvaló, hogy e célnyelvi megfelelők kiválasztását hosszú reflexív és értelmező (hermeneutikai) elemzésnek kellett megelőznie, és a különbségek az eltérő interpretációk eredményei. A filozófiai szövegek fordítói csaknem mindig kénytelenek az elő- vagy utószóban explicit módon is beszámolni arról, milyen megfontolások nyomán döntöttek a végső célnyelvi ekvivalens mellett, milyen úton jutottak el az általuk legjobbnak vélt terminus kialakításáig. A francia „kalóz” kiadás fordítója, EMMANUEL MARTINEAU például azért használja a *Befindlichkeit* francia megfelelőjeként az *affection* szót, mert szerinte „(...) Heidegger a Szent Ágoston-i *affectio* interpretálására használta fel ezt a kifejezést” (vö. MESCHONNIC: 1990. 83), FRANÇOIS VEZIN, az 1986-os „hivatalos” francia kiadás fordítója pedig fél oldalnyi apró betűs megjegyzésben bizonygatja, milyen okok miatt volt kénytelen ő is neologizmust „gyártani” e heideggeri terminus francia nyelven való visszaadására (vö. VEZIN: 1986. 558–559).¹¹

3.2. „Csak egy bizonyos nyelven lehet filozofálni, és a felhasznált nyelv struktúrája döntően befolyásolja a filozófiai problémáknak már magát a felvetését is” — írja ÉTIENNE GILSON (1987. 271). Állításán a filozófusok valószínűleg jó ideig el tudnának

vitatkozni, a fordítók számára azonban a filozófiai problémák már „fel vannak vetve”, mégpedig egy adott nyelven; ez pedig Heidegger esetében a német. Persze jó, ha tudják: „Heidegger gondolkodása elválaszthatatlan német nyelvétől” (...) „filozófiája folytonos parabola a gondolat és a nyelv között” (MESCHONNIC: 1990. 328–239), azt sem árt tudniuk, hogy „a heideggeri filozófiában a nyelv *minden*” (KOCZISZKY: 1990. 157), az ő dolguk mégis az, hogy megkíséreljék a lehetetlent, megpróbálják kijátszani vagy megkerülni azokat a megkötöttségeket, amelyeket anyanyelvük kényszerít rájuk, és amelyek — legalábbis egy bizonyos ponton túl — mindenképpen határt szabnak lehetőségeiknek. Ha eleget akarnak tenni a fordítás azon alapvető céljának, hogy a fordításnak mentesítenie kell az olvasót az eredeti mű elolvasása alól (LADMIRAL: 1979. 15), akkor mindenekelőtt ki kell szabadulniuk valamiképpen a „nincs-rá-szó” illuzórikus csapdájából. Valóban ne lenne megfelelő célnyelvi terminus a *Dasein* fordítására?¹² A VAJDA MIHÁLY által vezetett munkacsoport a *Daseint* „jelenvalólét”-nek, FEHÉR M. ISTVÁN pedig „ittlét”-nek fordítja: az utóbbi az eredeti német szó magyar tükörszava, az előbbi egy — vitatható — minimális mennyiségű interpretációt is tartalmaz.¹³ Az *út*, a *szándék*, a *megközelítés*, a *konceptió* azonban megegyezik mindkét magyar megfelelőben: a fordítók úgy érezték, hogy ha a *Dasein* német szó, akkor nekik az a dolguk, hogy megfelelő magyar ekvivalenst próbáljanak találni rá. Az új francia és az angol fordítás is megtartja a *Daseint*, tehát nem lefordítják, hanem kód, a „langue” szintjén egyszerűen átviszik a német terminust. Hogy ez nem ment könnyen, azt jól mutatja FRANÇOIS VEZIN példája, aki a mű szövegéhez csatolt tanulmányában külön fejezetet szentelt a *Dasein* elemzésének (VEZIN: 1986. 519–527), e szónak a francia nyelvbe való beillesztése mellett érvelve.¹⁴ A *Lét és idő* e legújabb francia fordítását olvasgatva az embernek az az érzése támad, hogy a fordítót magával ragadta a „tökéletességre való törekvés rossz szelleme” [*le démon du perfectionnisme*] (LADMIRAL: 1979. 7), és óhatatlanul az eszünkbe jut JACQUES DERRIDA amerikai fordítójának, BARBARA JOHNSON-nak az a mondása, miszerint „minél tovább rágódunk egy szöveg fordítási problémáin, az annál lefordíthatatlanabbá válik” (JOHNSON: 1985. 146).¹⁵

3.3. Az alábbiakban vegyünk sorra néhányat a bevezetőben említett *kompensációs eljárások* közül. Bármennyire furcsának tűnjék is, a fordítók számára az olykor 5-6 részttagból álló szintetikus szóösszetételek célnyelven való újraserkesztése, „újrasszerakása” jelenti a legkisebb gondot. Csak egy ilyen példát említve:

„*Das Nur-noch-vor-sich-Haben* von etwas liegt vor im reinen Anstarren als *Nicht-mehr-verstehen*.” (*Sein und Zeit*, 149.)

„A valaminek a pusztá rábámulásban *már-csak-előttem-levése* mint *már-nem-értés* van jelen.” (*Lét és idő*, 291.)

„*Ne-plus-avoir-devant-soi-que* quelque chose, cela n'a lieu que lorsqu'on a le regard fixe au sens de *ne-plus-entendre*.” (*Etre et Temps*, 195.)

„When we merely stare at something, our *just-having-it-before-us* lies before us as a failure to understand it any more.” (*Being and Time*, 190.)

Nem nehéz belátni, hogy a német *Nur-noch-vor-sich-Haben*, a magyar *már-csak-előttem-levés*, a francia *ne-plus-avoir-devant-soi-que* és az angol *just-having-it-before-us* szóösszetételek — némi megszorítással — egymás „tükörszavainak” tekinthetők.¹⁶

3.4. A szintetikus német szöösszetételeknek a célnyelven történő újraösszeállítása azonban nem is mindig olyan egyszerű, amint ezt az alábbi példa mutatja.

„Nur sofern Dasein überhaupt ist als *ich bin-gewesen*, kann es zukünftig auf sich selbst zukommen, daß es zurück-kommt.” (*Sein und Zeit*, 326.)

„A jelenvalólét általában úgy van, mint *én volt-vagyok*, és csak ennyiben képes jövőbelien úgy eljőnni önmagához, hogy vissza-jön.” (*Lét és idő*, 537.)

„Ce n'est que dans la mesure où le Dasein est en bloc comme *je-suis-été*, qu'il peut, lui qui est à venir, s'en venir jusqu'à lui-même tout en revenant en arrière.” (*Etre et Temps*, 386.)¹⁷

„Only in so far as Dasein is as an 'I-am-as-having-been', can Dasein come towards itself futurally in such a way that it comes back.” (*Being and Time*, 373.)

A német *ich-bin-gewesen*, *Gewesen(heit)*, *gewesend* stb. terminusok fordítása szinte megoldhatatlan azokban a nyelvekben, amelyekben a jelen befejezettségét jelölő *praesens perfectum* nevű igeidő nem létezik. Ilyen nyelv a magyar is, ezért a fordítók kénytelenek magyarázkodni¹⁸, és kompenzációs eljáráshoz folyamodni: „A 'múlt' helyett igyekeztünk következetesen a 'volt' szóval operálni, de tisztában vagyunk vele, hogy ebben sem rejlik benne a jelenben megőrzöttség mozzanata” (537). A francia fordító ugyancsak kompenzációs eljáráshoz folyamodik, jobb híján a *je-suis-été* összetételt használja: e „megoldás” ellen az a jogos kifogás vethető fel, hogy grammatikai hibát tartalmaz, holott az *ich bin-gewesen* nem tűnik grammatikai hibának. Az angol fordítók a teljes német mondatot megadják lábjegyzetben, elmagyarázzák a kifejezés értelmét, majd hozzáfűzik: „Az 'ich bin gewesen'-t fordíthattuk volna 'I am been'-nel is, de ebben a kontextusban megkockáztattuk [*we have ventured*] az 'I am as having been' fordítást (*Being and Time*, 373). E példával talán sikerült valamelyest érzékeltetnünk, milyen nehéz egyszerre visszaadni a célnyelven az eredeti német szerkezet morfológiai struktúráját és a befejezettség mozzanatát még azokban a nyelvekben is — például az angolban —, amelyekben elvileg megvan ennek lehetősége.

3.5. Nem kis nehézséget jelent a fordítók számára az olyan heideggeri neologizmusok célnyelvi ekvivalenseinek megtalálása, amelyek esetében a veszteségek magából a *nyelvből* adódnak, ezért szinte sehogyan sem kompenzálhatók. Amint az egyes fordítások elemzéséből kitűnik, az ilyen esetekben a fordítók mindenütt a szemantikai szempontot tartották elsődlegesnek, és kénytelen-kelletlen beletörődtek a formai veszteségek elkerülhetetlenségébe.

„*Das Selbst der Alltäglichkeit* aber ist *das Man*, das sich in der öffentlichen Ausgelegtheit konstituiert...” (*Sein und Zeit*, 252.)

„A mindennapi *ön maga* azonban nem más, mint az *akárki*...” (*Lét és idő*, 432.)

„*Mais le soi-même de la quotidienneté* est *le on*...” (*Etre et Temps*, 307.)

„*But the Self of everydayness* is the '*they*'.” (*Being and Time*, 296.)

Hogyan lehetne visszaadni a *das Man* pejoratív, degradáló semlegességét olyan nyelveken, amelyekből hiányzik a semleges nem, vagy — mint a magyar nyelv esetében — még a grammatikai nem fogalma is ismeretlen? A *das Man* visszaadására a

francia fordítók kénytelenek a hímnemű határozott névelőt alkalmazni, az angol fordításban a többes szám 3. személyű, idézőjelbe tett személyes névmást találjuk, a mű magyar fordítói az *akárki* általános névmást használják, FEHÉR M. ISTVÁN pedig az *embernek* fordítja. Hasonlóképpen a szemantikai szempont érvényesítését láthatjuk a *Rede-Gerede* szójáték célnyelvi megfelelőinek kiválasztásakor. A fordítók nyilvánvalóan pontosan tudják, hogy a heideggeri filozófiában a beszéd (*Rede*) a mindennapi életben nem egyszerűen beszéd, hanem annak degradált, „lefokozott” változata, a fecsegés (*Gerede*).¹⁹ A *Rede-Gerede* szópár hangzásbeli hasonlósága elkerülhetetlen módon elvész azokban a nyelvekben, amelyek nem rendelkeznek ezzel a prefixációs lehetőséggel: ilyen az általunk elemzett mindhárom célnyelv (vö. *beszéd* ↔ *fecsegés*; *discours* ↔ *on-dit*; *discourse* ↔ *idle talk*). A szemantikai megkülönböztetést viszont, fontosabbnak ítélve ezt, mint a hangzásbeli rokonságot, a fordítók mindhárom célnyelvben megtartották.

3.6. Egyébként az, amit Heidegger a nyelvvel művel, „olyannyira specifikus, hogy egyesek már 'heideggeri nyelvről' [*„langue heideggerienne”*] beszélnek” (MESCHONNIC: 1990. 296), amelynek legszembetűnőbb sajátossága a *fordíthatatlanság*. Ebben az észrevételben lehet némi igazság, hiszen Heidegger olyan szójátékai, mint — hogy csak néhányat idézzünk — *die Sprache spricht*; *das Nicht nichtet*; *das Licht lichtet*; *die Welt weltet* stb. szükségképpen elvesznek azokban a nyelvekben, amelyekben nincs meg a hangzásbeli asszociációs kapcsolat a *Sprache* és a *sprechen* stb. között, nem is beszélve az olyan igék szándékos többértelműségéről, mint amilyen például a *lichten*.²⁰

4. A szignifikáns jegy érvényesülése a heideggeri filozofémák fordításában

4.1. Minden szöveg tartalmaz olyan fontos, jellegzetes, „szignifikáns” jegyeket, amelyeket a fordítási művelet során mindenképpen át kellene „menteni” a célnyelvi szövegbe, mert a forrásnyelvi szöveg meghatározó jegyeit képezik. E kérdéssel az általános fordításelmélet egyik leglényegesebb pontjához jutottunk, kifejtésére itt nem vállalkozhatunk.²¹ Mindössze annyit jegyzünk meg, hogy a forrásnyelvi szövegnek sohasem lehet az *összes* szignifikáns jegyét átvinni a célnyelvi szövegbe, de azt, hogy az adott szövegnek *mely* jegyei (legyenek) szignifikánsak, a fordítónak saját magának kell eldöntenie, ezt semmiféle fordításelmélet nem fogja tudni „megmondani” neki, és nincs olyan felsőbb fórum vagy instancia sem, amelyhez döntései helyességével kapcsolatban tanácsért fordulhatna.

4.2. A szignifikáns jegy érvényre juttatása jól kimutatható az egyes filozofémák fordításában. A *Lét és idő* magyar fordítói például szignifikáns jegyek tekintették a *Hand* ('kéz') tő meglétét a Heidegger által gyakran használt *Vorhandenheit*, *Vorhandensein* és *Zuhandenheit* terminusokban, ezért „kéznéllevőség”, „kéznéllet”, illetve „kézhezállóság” ekvivalensekkel fordították őket. FEHÉR M. ISTVÁN, úgy tűnik, nem tekintette ezt a jegyet szignifikánsnak: ő az előbbi kettőt egyaránt „meglét”-nek, míg a *Zuhandenheit*-et „kéznéllet”-nek fordítja. A francia fordító szintén nem tartja szignifikánsnak ezt a jegyet, mivel a *Vorhandenheit*-et az „être-là-devant” ['előllévő(ség)'], a *Zuhandenheit*-et pedig „utilisabilité” ['használhatóság'] megfelelővel adja vissza. Az angol fordítás az előbbire a „presence-at-hand”, az utóbbira a „readiness-to-hand” összetételt alkalmazza: a *Hand* tő megtartását — már csak azért is, mert egybeesik a német eredetivel — az angol fordítók is fontosnak tartották. Ez a példa jól mutatja, hogy a megfelelő célnyelvi ekvivalens keresése során — az elkerülhetetlen hermeneu-

tikai tevékenység közben — a fordítónak kétféle megkööttséggel kell egyszerre, egyidejűleg megbirkóznia: az egyik magából a *nyelvből*, a célnyelv morfológiai struktúrájából ered, a másik pedig a *discours*-ból, az adott szerző filozófiai diszkurzusából (a filozófiai szemantikából) származik. A megkööttségek tehát egyszerre *formai* (morfológiai) és *tartalmi* (szemantikai) természetűek. Az interpretációs különbségek — a hangsúlyok máshová helyezése — e kétféle megkööttség valamelyikének előtérbe állításából fakadnak: ez „okozza” a heideggeri szakterminusok fordításának eltérését a *Lét és idő* magyar szövegében és a műhöz — FEHÉR M. ISTVÁN által — írott *Előszó*ban. Talán nem lesz haszontalan, ha — mintegy az elmondottak illusztrálásaként — példaképpen megadjuk néhány sajátos, meghatározó értékű heideggeri szakkifejezés magyar megfelelőjét a VAJDA MIHÁLY által vezetett munkacsoport, valamint FEHÉR M. ISTVÁN fordításában.

Eredeti	Vajda Mihály	Fehér M. István
das Dasein	jelenvalólet	ittlét
das In-der-Welt-sein	világban-benne-lét	világban-való-lét
die Vorhandenheit	kéznellevőség	meqlét
das Vorhandensein	kéznellét	meqlét
die Zuhandenheit	kézhezállóság	kéznellét
die Entschlossenheit	elhatározottság	eltökéltség
die Zeitlichkeit	időbeliség	időiség
die Befindlichkeit	diszpozíció	hangoltság
die Eigentlichkeit	tulajdonképpeniség	autenticitás
besorgende	gondoskodó	gondozó
das Man	az akárki	az-ember
das Verfallen	hanyaglás	bukás

A sort természetesen folytathatnánk, de nem tesszük, mert nem szeretnénk azt a látszatot kelteni, hogy *minden* heideggeri filozofémának két különböző magyar megfelelője van. Magától értetődően nagy számban fordulnak elő egyezések is a két fordító között — a *die Geworfenheit* mindketten „belevetettség”-nek, a *das Gerede*-t mindketten „fecsegés”-nek, a *die Sorge*-t „gond”-nak fordítják stb. —, minket azonban mégis inkább az *eltérések* érdekelnek. Ha alaposabban szemügyre vesszük a fenti alapterminusok kétféle fordítását, akkor megállapíthatjuk, hogy két, egymástól meglehetősen eltérő fordítói koncepcióval állunk szemben. Míg a VAJDA MIHÁLY vezette fordítói munkacsoport nagy gondot fordít a heideggeri szakkifejezések pontos, a szó belső morfológiai felépítését is híven tükröző magyar fordítására — ami olykor fölöslegesen redundánssá teszi a szóösszetételt ('világban-benne-lét'), és magyartalanná, nehezen érthetővé a szöveget —, addig FEHÉR M. ISTVÁN bevallottan másféle koncepció szerint fordít: „A Heidegger által művelt fenomenológiai-hermeneutikai filozófia értelmében egy fordítás nem akkor sikeres, ha a szavakat több-kevesebb hűséggel és pontossággal lefordítja, hanem ha magát a dolgot képes — annak előzetes megértése alapján — valamiképpen megszólaltatni. Ha képes erre, akkor elkerülhető a 'heideggerizálás', vagyis az ezoterikussá válás Heidegger által olyannyira kellenlennül szemlélt veszélye is. Ennek megfelelően arra törekedtünk, hogy az ezoterizmusokat minél inkább elkerüljük, s a mindenkor határokon belül lehetőleg gördülékeny, olvasható — mindenekelőtt pedig magyar — szöveget állítsunk elő” (FEHÉR M.: 1992. 22–23, kiemelés az eredetiben).²²

4.3. „Heidegger gondolkodása olyannyira mélyen gyökerezik a nyelvben, hogy komolytalan dolog volna szemére vetni homályosságát. Nem szándékosan ilyen, de számára ez elkerülhetetlen” — zárja ÉTIENNE GILSON Heidegger művének francia fordításáról írott megjegyzéseit (GILSON: 1987. 365). Mint írja, számára „Heidegger tökéletlenül érthető németül, de tökéletesen érthetetlen franciául”, ám a hibát nem Heidegger nagyszerű fordítóiban, hanem magában a vállalkozásban — vagyis a *fordításban* — kell keresnünk. Heidegger fordítói ugyanis pontosan ismerik azt a kapcsolatot, amely összeköti az általuk használt francia és az eredeti német szót: saját fordításaikat az *eredetin keresztül* értik franciául is. Azonban az, aki csak a fordítást olvassa, nem képes rekonstruálni az eredeti német nyelvű terminust a fordító által megadott célnyelvi ekvivalens alapján, és ha összeveti egymással az eredeti szöveget és a fordítást — erre sokszor maga a fordító kényszeríti őt azzal, hogy szögletes zárójelben megadja az általa javasolt célnyelvi megfelelő német eredetijét —, akkor zavarodottsága nemhogy csökkenne, hanem tovább nő, mivel most már nem egy szöveg van előtte, hanem *kettő*, és egyre erősödő nyugtalansággal teszi fel magának a kérdést: milyen alapon tekinti magát az egyik szöveg a másik fordításának. Ezért van szükség a számtalan fordítói megjegyzésre, magyarázatra, kommentárra és glosszáriumra²³, amelyek semmiképpen nem helyettesíthetik a fordítás érthetőségét, világosságát. A filozófiai diszkurzus, az egyes filozófémák fordítása körül újra és újra fellángoló szakmai viták, egyes szövegrészek (olykor teljes művek) újrafordítása óhatatlanul felveti azt a kérdést: vajon a filozófiai diszkurzusra nézve is érvényes-e J.-R. LADMIRALnak az az állítása, amely szerint a fordításnak mentesítenie kell az olvasót az eredeti mű elolvasása alól. Ebben rejlik célja, célszerűsége [*finalité*]. Irodalmi művek fordítása, az ún. műfordítás esetében ez a követelmény nyilvánvalóan igaz, érvényességét nehéz lenne tagadni. De a filozófiai szövegek esetében nem képzelhető-e el, hogy ennek az állításnak éppen az ellenkezője az igaz? Nem lehetséges-e, hogy a cél éppen az, hogy az olvasó érdeklődését *felkeltse* az eredeti szöveg (szövegrész, szakkifejezés, filozóféma stb.) iránt? Hiszen a nyelv kétségtelenül tükröz valamiféle mentalitást, világlátást, *Weltanschauung*-ot...

4.4. A fenti kérdés megválaszolásához különbséget kell tennünk fordítási *probléma* és fordítási *kérdés* között.²⁴ Egy fordítási *problémát* valamiképpen meg lehet oldani — akár úgy is, hogy nyíltan beismerjük megoldhatatlanságát —, egy fordítási *kérdést* azonban újra és újra fel kell tenni, keresve azt a módot, ahogyan egyáltalán *fel lehet* tenni. Megválaszolását pedig ott kell keresni, ahol az valójában megtalálható: egy *nyelv* specifikus lehetőségein belül. Meggyőződésünk, hogy a filozófiai diszkurzus nem fordítási „problémákat” tartalmaz, hanem *fordítási kérdéseket vet fel*, és e kérdésekre adható válaszlehetőségek jelennek az eltérő értelmezések nyomán létrejött különböző célnyelvi ekvivalensekben.

Jegyzetek

1. Ebben a dolgozatban „szövegen” nem a szövegelmélet, szövegnyelvészet kutatási tárgya értenendő, hanem inkább az, amit a francia nyelvű terminológia — a *langue/parole* dichotómia analógiájára, a *texte* oppozíciójaként — *discours*-nak nevez. Alkalmasabb magyar megfelelő hiányában én is a „diszkurzus” szót fogom használni. A *discours philosophique* a francia nyelvű szakirodalomban *discours théorique (culturel)*-nek nevezett szöveg típus részét képezi (l. erről bővebben LADMIRAL: 1981. 22–23), ez nagyjából azoknak a szövegeknek összefoglaló elnevezése, amelyeket mi „másodlagos irodalomnak” (a társadalomtudományok leíró jellegű szövegeinek) hívunk. Fontosnak tartjuk annak kijelentését, hogy a magunk részéről az ilyen szövegeket — nem csupán a fordítás szempontjából, hanem egyébként is — éppúgy műveknek tekintjük, mint az ún. „elsődleges” irodalmi alkotásokat; számunkra tehát a *Lét és idő* éppen olyan mű(alkotás), mint mondjuk a *Háború és béke*.
2. A *Lét és idő* eredeti szövegének, valamint különböző nyelvű fordításainak bibliográfiai adatait l. az *Irodalomjegyzék* I. részében. A heideggeri szakkifejezések magyar fordításainak elemzése során VAJDA Mihály és FEHÉR M. István munkáira támaszkodtam. A *Lét és idő* teljes magyar nyelvű szövege 1989-ben a Gondolat Kiadónál jelent meg a VAJDA Mihály által vezetett munkacsoport fordításában. A műhöz FEHÉR M. István írt előszót, aki ebben az előszóban — csakúgy mint más írásaiban és fordításaiban — az általa kialakított terminológiát használja (vö. *Előszó*, 26). Minthogy e dolgozat tárgyat éppen az eltérő fordítói koncepciók bemutatása és elemzése képezi, ez a terminológiai különbözőség nagyban megkönnyíti, sőt kifejezetten segíti munkánkat.
3. Heidegger filozófiájának legjobb magyar nyelvű ismertetése FEHÉR M. István: *Martin Heidegger: egy XX. századi gondolkodó életútja* című könyvében található (2., bővített kiadás, Göncöl Kiadó, 1992.), mely tartalmazza a Heideggerrel foglalkozó bibliográfiát is.
4. L. erről például VEZIN: 1986. 515–518; MESCHONNIC: 1990. 296; GILSON: 1987. 365 stb., de ezúttal sem szeretnénk állást foglalni a fordíthatóság/fordíthatatlanság elvi kérdésében.
5. A *Lét és idő*nek például 3 francia nyelvű és németek szerint 7 (vö. KOCZISZKY: 1990. 162), mások szerint 11 japán nyelvű fordítása létezik.
6. L. erről bővebben LADMIRAL: 1979. 249–257.; LADMIRAL: 1981.; ALBERT: 1988.
7. A filozófiai diszkurzus fordításának legnagyobb nehézségét az okozza, hogy — különösen a XX. századi filozófusok — tudatosan kiaknázzák, szinte a végsőkig fokozzák a nyelvi kreativitás (poliszémia, paronímia, asszociatív-konnotációs kapcsolatok stb.) nyújtotta lehetőségeket, s ezzel ők maguk teszik szinte fordíthatatlanná saját írásaikat. (Gondoljunk csak a DERRIDA által „kitalált” *différance* szóra, amely a *différer* ige többszörös poliszémiája és az *-ence/-ance* képző hangzásbeli egybeesése stb. miatt csak súlyos kompromisszumok árán „fordítható” más nyelvekre; a különböző magyar megfelelők — „differancia”, „el-különböződés”, „halasztódó-különbözés” stb. — elemzésére, a francia nyelvű filozófiai diszkurzus sajátos fordítási nehézségeinek bemutatására itt nem vállalkozhatunk.)
8. L. erről bővebben ALBERT: 1992. és ALBERT: 1993. 12–13.
9. Amint erre másutt már utaltunk (ALBERT: 1992. 119–122), a fordításelmélet alapvető oppozíciója a *langue/discours* vagy — korábbi, „nyelvészetibb” változatában — a J. CATFORD (1965. 27) által leírt *formális megfelelés/szövegekviselés*.
10. A „filozóféma” terminust J. DERRIDA vezette be 1972-ben megjelent *La dissémination* című művében; elemzése messze meghaladná e dolgozat kereteit.
11. A *Lét és idő* magyar fordításának recenziense sem tartja helyesnek a *Befindlichkeit* „diszpozíció”-val való fordítását: „(...) ennél talán még az olyan sajátos magyar kifejezés is jobb lett volna, mint amilyen mondjuk a 'kedély'” (KOCZISZKY: 1990. 160).
12. A *Dasein* fordítását egy francia szerző a Heidegger-fordítás sarkalatos kérdésének tekinti („Le terme 'Dasein' est l'exemple-phare de la difficulté à traduire Heidegger”, vö. GRANEL: 1985. 153); fordítása, fordíthatósága azóta is végeláthatatlan viták forrása.
13. „Számomra először is nem elég konkrét, nem elég plasztikus a 'jelenvalólet' és a 'jelenvalóság'; másodszor pedig zavarónak érzem a 'jelen' tövét is, amely a magyar nyelvben azonos a *jelenidő* 'jelen'-jével” (KOCZISZKY: 1990. 160, kiemelés az eredetiben).
14. Érvelését mintegy összefoglalva ezt írja: „Az, hogy a *Dasein*t nem fordítottuk le, hanem megtartottuk eredeti formájában, nem meghátrálás a nehézségek elől, hanem éppen ellenkezőleg: kísérlet arra, hogy a francia filozófiai szakirodalomba, a francia nyelvbe beillesztjük [intégrer] a *Dasein* szót” (VEZIN: 1986. 526). Más francia fordítók — például a „kalóz” kiadás fordítója, E. MARTINEAU vagy a Heideggerről külön könyvet író H. MESCHONNIC — ugyanakkor nem tartják lefordíthatatlannak a *Dasein*t: mindketten a *le là-être* francia megfelelőt javasolják rá, amely a *Dasein* francia tükörszava. Csupán érdekességként említem meg, hogy maga Heidegger is javasolt egy francia terminust a *Dasein* fordítására (a *le être-le-là* szóösszetételt), amely a francia nyelv „szellemétől” elképesztően idegen.
15. Az eredeti angol nyelvű mondat így hangzik: „The more a text is worked through by the problem of translation, the more untranslatable it becomes.”

16. A perfekcionizmusra törekvő francia fordító „megoldása”, a *ne-plus-avoir-devant-soi-que* ékes példája annak, hogyan lehet egy alapvetően helyes elvet rosszul érvényesíteni. Az összetett szavaktól vizsgálógó, alapvetően analitikus felépítésű francia nyelv „szellemétől” mélysegesen idegenek az effajta szóösszetételek. A mű más francia fordítói és az angol fordítók is sokkal többször élnek a „determinologizálásnak” nevezett fordítói eljárással, vállalva a minimális *contre-sens*, a nem teljesen pontos értelmezés veszélyét is. Ugyanakkor a terminológiai pontosságra való törekvés olyan „szóformvedvényeket” eredményez a francia nyelvben, amelyek láttán a francia anyanyelvű olvasó hátán a hideg futkározik. Hogy csak két ilyen példát említsünk: a morfológiai struktúráját tekintve egyszerű *Jemeinigkeit* szót — amelyet a magyar fordítók „mindenkori enyémvalóság”-nak, az angolok pedig „mineness”-nek fordítanak — François VEZIN a *l'être-chaque-fois-à-moi* megfelelővel, a hasonlóan egyszerű *Furchtsamkeit* („félelemmel telítettség”, „fearfulness”) neologizmust pedig a *l'être-susceptible-d'éprouver-la-peur* francia ekvivalenssel „adja vissza”. Ez a fajta terminológiai pontosság többet árt a műnek, mint amennyit használ, és a francia olvasó számára egyes szövegrészeket tökéletesen érthetelenné tesz.
17. Mintegy az előző jegyzetben mondottak illusztrálására megadom e mondat „újr fordított” változatát H. MESCHONNIC értelmezésében: „Seulement autant que le là-être est en général comme j'ai-été, peut-il, à venir, vers lui-même venir, de sorte qu'il re-vienne” (MESCHONNIC: 1990. 242).
18. „Mint hogy a magyar nyelvben a praesens perfectum (befejezett jelen) mint igeidő ma már nem létezik, de amíg létezett — »vala« —, addig sem tűnt ki belőle a jelennel való összefüggés, így a nevezett terminusok fordítása megoldhatatlan” (537).
19. A *ge-* prefixum etimológiájáról és specifikus heideggeri használatáról I. MESCHONNIC: 1990. 329—332; a *Gerede* francia fordításainak kritikai elemzését I. MESCHONNIC: 1990. 190—194.
20. A *Die Sprache spricht* hangzásbeli hasonlósága teljesen eltűnik a fordításokból (vö. „A nyelv beszél”, „La langue parle”, „Language speaks” stb.). Hogy Heidegger mit „művel” a német nyelvvel, annak illusztrálására idéznék — H. MESCHONNIC: 1990. 296—297 nyomán — egy mondatot a *Vom Wesen des Grundes* című mű 3. kiadásának előszavából: „Jenes nichtende Nicht des Nichts und dieses nichtende Nicht der Differenz sind zwar nicht einerlei, aber das Selbe im Sinne dessen, was im Wesenden des Seins des Seienden zusammen gehört.” A francia Heidegger-kutató Jean-François MARQUET szerint ez a mondat — bár németül tökéletesen érthető és világos — francia nyelvre nem fordítható le. Álláspontjával nem ért egyet Henri MESCHONNIC, aki a mondat filológiai elemzése nyomán megadja saját francia nyelvű fordítását is.
21. L. erről bővebben ALBERT: 1993. 12—14.
22. FEHÉR M. István fordítói felfogása ahhoz a módszerhez áll közel, amelyet a modern fordításelméletben — Jean-René LADMIRAL elnevezése nyomán — „cibliste”-nek nevezünk. Ez a koncepció alapvetően az olvasó, a befogadó szempontjait állítja előtérbe, és élesen szemben áll a szerző, a *feladó* „érdekeit” képviselő, a szerző közlési szándékát mindenáron érvényesíteni próbáló (a forrásnyelvi szöveg minél több szignifikáns jegyét a célnyelvibe „átmenteni” igyekvő) ún. „sourcier” módszerrel. L. erről LADMIRAL: 1986.
23. Ilyen fordítói magyarázatokat, „magyarázkodásokat”, kommentárokat és glosszáriumokat a *Lét és idő* minden fordításában bőségesen találunk. Ebből a szempontból a *Being and Time* a legalaposabb: a „Glossary of German expressions”-t (505—523) az „Index of English expressions” követi (524—583), majd következik az „Index of Latin expressions” (584—585), végül a sort az „Index of Greek expressions” zárja (586—587).
24. L. GRANEL: 1985. 153.

Irodalomjegyzék

- I.
Martin HEIDEGGER: *Sein und Zeit*. 16. Auflage. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1986.
Martin HEIDEGGER: *Lét és idő*. Fordította VAJDA Mihály, ANGVALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, OROSZ István. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.
Martin HEIDEGGER: *Etre et Temps*. Traduit par François VEZIN. Éditions Gallimard, Paris, 1986.
Martin HEIDEGGER: *Being and Time*. Translated by John MACQUARRIE & Edward ROBINSON. Basil Blackwell, Oxford, 1985.
- II.
ALBERT Sándor:
1988. Quelques aspects de traduction philosophique, in: *Acta Romanica*, XIII. 151—168.
1992. Megjegyzések az ekvivalenciáról egy metafora fordításának ürügyén, in: PETŐFI S. J.—BÉKÉSI I. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 4. JGYTF Kiadó, Szeged, 115—124.
1993. The Traps of Formal Correspondence, in: *Perspectives: Studies in Translatology*. Copenhagen, Museum Tusculanum Press, 1993./1. 11—21.
- CATFORD, John:
1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London, Oxford University Press.

- FEHÉR M. István:
1992. Bevezetés Martin HEIDEGGER: *Az idő fogalma* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest) című művéhez, 7–24.
- GILSON, Étienne:
1987. *L'Être et l'Essence*. 2e édition revue et corrigée. Paris, Librairie Philosophique J. Vrin.
- GRANEL, Gérard:
1985. Les langues sont des terminaux logiques, in: BERMAN, A. & alii (éds.): *Les tours de Babel*. Mauvezin, Éditions Trans-Europ-Repress, 151–179.
- JOHNSON, Barbara:
1985. Taking Fidelity Philosophically, in: GRAHAM, J. (ed.): *Difference in Translation*. Ithaca & London, Cornell University Press.
- KOCZISZKY Éva:
1990. Csak a gondolkodó létezik, in: BUKSZ, II/2. 156–163.
- LADMIRAL, Jean-René:
1979. *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris, Payot.
1981. Éléments de traduction philosophique, in: LADMIRAL, J.-R. & MESCHONNIC, H. (sous la direction de): *La traduction*. No. spécial de „Langue Française”, 51/1981. 19–34.
1986. Sourciers et ciblistes, in: *Revue d'Esthétique*, 12/1986. 33–42.
- MESCHONNIC, Henri:
1990. *Le langage Heidegger*. Collection „Écritures”, Paris, Presses Universitaires de France.
- STEINER, George:
1978. *Après babel. Une poétique du dire et de la traduction*. Paris, Albin Michel.
- VEZIN, François:
1986. Au sujet de la traduction, in: HEIDEGGER, M.: *Être et Temps*. Paris, Éditions Gallimard, 515–590.

SOME QUESTIONS OF TRANSLATING PHILOSOPHICAL TEXTS

SÁNDOR ALBERT

This paper discusses some specific questions concerning the translation of philosophical texts. These questions are exemplified by a comparative analysis of several philosophical terms („philosophemes”) taken from Martin Heidegger's main work, *Being and Time*. I have attempted to demonstrate that the different target language (Hungarian, French and English) equivalents of these philosophical terms imply different conceptions („theories”) about translation and could be considered as the results of a long and rather complicated hermeneutic activity. I have also tried to make clear that the translator of philosophical texts always has to take into account two types of constraint: on the one hand, those (formal, morphological) imposed by the structure of the target language and, on the other, those (semantic) coming from the *discourse* of the given philosopher. The final „solutions”, the target language equivalents are, obviously, inevitable compromises between these constraints, and reflect different *possible answers* to the philosophical questions involved by the given text.

* * *

Ez a tanulmány Heidegger alapművének, a *Lét és időnek* különböző nyelvű kiadásait használja fel az ún. filozófiai diszkurzus fordítási nehézségeinek bemutatására. Csaknem egy évvel e tanulmány elkészülte után került a kezembe a *Szemiotikai szövegtan* 5. kötete, benne TÖRÖK GÁBOR „Kritikusan, sok oldalról szembesülni a szöveggel” című írásával. Nem vagyok híve a meddő, értelmetlen, sértődöttségekbe torkolló vitáknak, és annak ellenére, hogy az elmúlt húsz év során kb. négyezer oldalnyi szöveget fordítottam—kontrollszerkesztettem különböző kiadók számára, meglehetősen járatlannak érzem magam a „szövegelmélet”, „szövegnyelvészet”, „szövegstiliztika”, „szövegvilág” stb. kérdéseiben. Éppen ezért semmiképpen nem áll szándékomban kommentálni T. G. dolgozatának tartalmát, és eltekintek írásának *nyelvi* (szintaktikai, lexikális, stilisztikai) elemzésétől is. „Lesznek, akik szerint nem idetartozó dolgokat is befotam a körbe” — írja a szerző, s ebben tökéletesen egyetértünk. T. G.-nak ugyanis szíve joga Heidegger-t nem szeretni, mint ahogy az is magánügy, hogy én viszont többet tanultam Heideggertől, mint az összes görög filozófustól együttvéve. Még azt is el tudom fogadni *véleményként* — bár nem értek vele egyet —, hogy „az objektív valóság elismerése nélkül 'idem per idem' meghatározások szellemi légtornászmutatványai maradnak Martin Heideggernek saját szövegei is” (234), hogy létezik „heideggeri nyelvinség” (226), amellel azonban, hogy a *heideggeri* a „szélhámos(kodás)” jelzője legyen (225), már nem lehet szó nélkül elmnenni. Nem hiszem, hogy Heideggert nekem kellene megvédenem: filozófiáját lehet szeretni vagy nem szeretni, nyelvét lehet nehézkesnek vagy akár érthetetlennek is nevezni, egyéb ténykedéseit lehet (és kell is) bírálni, a „heideggeri szélhámos” szóösszetételt azonban egy komoly tudós-nak-szakembernek szentem semmilyen körülmények között nem szabad leírnia. (A. S.)